

Fra Luka Markešić

## SREBRENICA U POVIJESTI BOSNE SREBRENE ILI SREBRENIČKE

### Rezime

U ovom prikazu želim pokazati mjesto i ulogu Srebrenice u povijesti franjevačke zajednice u Bosni, koja je upravo po tom gradu dobila svoje ime i nosi ga sve do danas kao “**Bosna Srebrena ili Srebrenička**”. U tom smislu ću iznijeti ukratko povijesno istraživanje: o dolasku franjevaca u Bosnu (1), o osnivanju Bosne Srebreničke ili Srebrene (2), o prisutnosti franjevaca u Srebrenici (3), prikazati arheološka nalazišta franjevačkih crkava u Srebrenici (4), te izgradnju današnje spomen-crkvice Sv. Marije u Srebrenici (5). Pritom se slobodno služim rezultatima drugih koji su pisali o franjevačkoj zajednici u Srebrenici i na kraju navodim literaturu o tome, koja omogućuje provjeru iznesenih stavova i poticaj je za dalja istraživanja o ovoj zanimljivoj i aktualnoj temi ne samo za povijest Srebrenice nego i cijele Bosne i Hercegovine.

### 1. Dolazak prvih franjevaca u Bosnu

**K**ao datum dolaska franjevaca u Bosnu uzima se godina 1291., kada je papa Nikola IV. poslao dvojicu franjevaca kralju Dragutinu, zetu ugarskog kralja Ladislava, kako svjedoči Papino pismo Dragutinu i bratu mu Urošu iz godine 1288., koje glasi ovako:

*...Uostalom budući da zbog nesposobnosti ljudske naravi, ne možemo u isto vrijeme osobno biti na raznim mjestima, a ne bismo htjeli svojom odsutnošću zanemariti one kod kojih nismo prisutni, šaljemo im brižne i razborite muževe mjesto nas. Preko njih ispunjavamo dužnost svoje apostolske službe. Stoga smo smatrali da treba da ti pošaljemo iz Reda Manje braće ljude doduše siromašne u ovom svijetu, no vjerom bogate, potpunije poučene u Gospodnjem zakonu. To su naši dragi sinovi braća Marin i Ciprijan, koji ti nose ovo pismo, da ti i tvoj narod spasonosnim poučavanjem ove braće punije upoznate Božjeg sina Isusa Krista, njegovu slavnu Majku i propise kršćanske vjere...*

(usp. *Annales Minorum* sv. V, Rim <sup>3</sup>1931, str. 193-4, prema starijem izdanju 174-175).

Ali, i prije toga datuma franjevci su dolazili u Bosnu kao poslanici pape radi sprječavanja križarske vojne koju je zbog navodnog ili stvarnog krivovjerja spremala Ugarska, kako to piše fra Ignacije Gavran u svom djelu "Suputnici bosanske povijesti":

"Polovinom stoljeća (1248) kaločki nadbiskup Benedikt spremao je križarsku vojnu protiv bosanskog bana Ninoslava. Ninoslav je javio o tome papi i rekao mu da je to nepravda prema njemu jer je on pravi katolik. Nato je papa poslao svoje izaslanike - senjskog biskupa Filipa i franjevačkog provincijala iz Splita - da razvide kako stoje stvari s Ninoslavom. Što su oni rekli papi, ne znamo, ali je vjerojatno da su ga izvijestili povoljno za Ninoslava jer Benedikt i nije poveo vojne na Bosnu." Tako je tada nakratko došao prvi franjevac u Bosnu.

Razlog za drugi dolazak dale su prilike u sjeveroistočnoj Bosni i Mačvi. Srpski kralj Stevan Dragutin slomio je nogu pa se onda zahvalio na kraljevstvu u korist mlađeg brata Uroša II. Milutina (1282-1321). Kako je Dragutin bio zet ugarskog kralja Ladislava Kumanca, ovaj ga je pozvao k sebi i dao mu na upravu vojvodstvo Mačve i Bosne. Papa Nikola IV, koji je ranije bio provincijalom u spomenutoj Slavonskoj (Hrvatskoj) provinciji i dobro poznao prilike na Balkanu, poslao je Urošu i Dragutinu poslanstvo: dvojicu učenih franjevaca. Zadatak im je bio da privedu braću u jedinstvo s Katoličkom crkvom. Kod Dragutina, koji je bio oženjen katolkinjom i čija je i majka bila katolkinja, poslanstvo je u svom zadatku uspjelo: on je postao katolik, a papa ga je g. 1291. prihvatio u zaštitu sv. Petra. Dragutin je tada poduzeo da iskorijeni krivovjerstvo na svom području; javio je papi da u Bosni

ima mnogo krivovjerala i zatražio od njega nekoliko sposobnih svećenika, vještih domaćem jeziku, da obraćaju spomenute ljude. Papa je rado odgovorio kralju a istog dana naredio provincijalu Slavonske (= Hrvatske) provincije da u Bosnu pošalje dva franjevca uzorna života i dobro upućena u bogoslovlje i vješta u narodnom jeziku da *trajno* rade u tim krajevima kao “istražitelji krivovjerja”. Njihov je uspjeh u obraćanju krivovjerala, po svjedočanstvu srednjovjekovnog srpskog pisca arhiepiskopa Danila, bio znatan. Drugi su nastavili taj rad, iako je on, zbog političkih nemira, kojih petnaestak godina bio zastao. Oko g. 1324. i dalje susreću se u Bosni ponovo franjevci, na čelu s fra Fabijanom iz Motovuna (Istra) i rade na suzbijanju krivovjerja.”<sup>1</sup>

Nakon početnog uspješnog djelovanja, godine 1339. osniva se veća franjevačka zajednica kao **Bosanska vikarija**. Franjevci Bosanske vikarije imali su kao prvotni cilj: obratiti bosanske krstjane na katoličku vjeru. Kasnije, sa širenjem na istok, u Srbiji i u istočnom rubu Hercegovine, susreli su se također sa sljedbenicima istočne Crkve, koji su živjeli u nejedinstvu, raskolu, sa zapadnom Crkvom pa je trebalo tako i njih pridobivati za jedinstvo. Potom, obraćene krstjane i pridobivene članove istočne Crkve trebalo je u duhovnom, vjerskom, pogledu posluživati kao misionari ili pastoralni svećenici.

Da bi ta tri zadatka mogli uspješno obaviti, trebalo je najprije biti razumljiv ljudima: govoriti njihovim jezikom. To je bilo osnovno pravilo kojega su se ovi misionari držali. Franjevci iz obližnjih krajeva znali su taj jezik a stranci su ga marljivo učili i svladavali. Na drugom mjestu, propovijed je trebalo potkrijepiti životom, ne zaostajući za strogim životom ‘savršenih’ krstjana.

Uz obraćenje na kršćanstvo valja spomenuti i značajnu diplomatsku djelatnost nekih bosanskih franjevaca na banskome i kraljevskom dvoru, kao što je već u početku pokazao prvi poglavar Bosanske vikarije fra Peregrin Saksonac.

Brinuli su se također i za školovanje vlastitog podmlatka. Tako je bosanski vikar fra Filip Dubrovčanin nastojao u dubrovačkom samostanu organizirati vlastite više škole za svoju vikariju. Za njegove uprave (1457-1463.) dozvolio je Pio II. da Petar iz Mila (Visoko) može otići sa još četiri druga na bilo koje sveučilište na Zapadu da se pripreme za službu profesora filozofije i teologije.

<sup>1</sup> **Fra Ignacije Gavran**, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo 1990. 26-27.

Nije bila manja ni graditeljska djelatnost ovih franjevaca u to vrijeme. Poznato je nekoliko crkava na bosanskom području iz ovoga razdoblja; od njih devet, šest je otkriveno tek iza II. svjetskog rata; bilo ih je daleko više - prema P. Anđeliću, više desetaka - samo što zasad još nisu otkrivene.<sup>2</sup>

Turskim osvojenjem Bosne došlo je do dalekosežne promjene, koja se odrazila i na etnički i na vjerski sastav Bosne pa tako, naravno, i na djelovanje bosanskih franjevaca. Turska se prisutnost osjećala u Bosni davno prije nego što je ona konačno pala pod Turke. Još prije Kosovske bitke (1389) turski su odredi provaljivali u pogranične krajeve bosanske države. To se osobito pojačalo nakon što su Turci osvojili Skoplje (1392) i u njemu ustanovili sandžakat; njegovi su se upravitelji uplitali u međusobne sporove bosanskih velikaša pa su često nastupili i kao suci u njima. Godine 1415. pomogli su Bosancima u bitki sa Sigismundom u Usori, a Tvrtko II. obvezao se g. 1428. da će im plaćati godišnji danak od 25.000 dukata i ustupio im neke gradove. Turci su osvojili neke vojnički važne bosanske klance; držali su u svojim rukama okolicu Sarajeva i utvrđeni Hodidid (u župi Vrhbosni) a na istoku **Srebrenicu i više mjesta uz Drinu** (n. dj. 39-40).

Nakon turskog osvajanja Bosne, za mogućnost ostajanja i življenja katolika u njoj osobito je važna povelja *Ahdnama*, koju je dobio poglavar franjevaca iz središnje Bosne fra Anđelo Zvizdović od sultana Mehmeda II. El Fatiha, u Milodražu, kraj samostana Fojnica, 28. svibnja 1463., koja glasi ovako:

Ja, sultan Mehmed-han, dajem na znanje svom puku i odličnicima, da su posjednici ovoga carskoga fermana, bosanski duhovnici, našli moju veliku milost pa zapovijedam:

*Neka nitko ne smeta i ne uznemiruje spomenute ni njihove crkve. Neka mirno stanuju u mom carstvu. A oni koji su izbjegli neka budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama moga carstva nastane u svojim manastirima. Ni moje visoko Veličanstvo, ni moji veziri, ni moji službenici, ni moji podanici, niti itko od stanovnika moga carstva, neka ih ne vrijeđa i ne uznemiruje. Neka nitko ne napada, niti vrijeđa i ugrožava: ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove crkve. Pa i to, ako bi iz tuđine doveli kojega čovjeka u moju državu, da im je dopušteno.*

<sup>2</sup> Usp. **Fra Ignacije Gavran**, n. dj., 30-33.

*Budući da sam spomenutima milostivo dao ovu carsku Zapovijed, kunem se slijedećom zakletvom:*

Tako mi Stvoritelja zemlje i neba, Koji hrani sva stvorenja, i tako mi sedam mushafa /= sedam svetih knjiga/ i tako mi našega velikog Proroka, i tako mi 124.000 vjerovjesnika, i tako mi sablje kojom se pašem, nitko neće protivno učiniti ovomu što je napisano dok ovi budu pokorni mojoj službi i vjerni mojoj zapovijedi.

*Pisano 28. maja*

*U stanu Milodraž*

(Usp. Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, Rim 1971, sv. III-IV. str. 76)

Ahdnama je bila osnovna pravna isprava na koju su se uvijek iznova, tokom vjekova, pozivali bosanski franjevci; njom su, iako vrlo često bezuspješno, branili osnovna ljudska prava svoja i svoga naroda. Zato se Jelenić o Ahdnami ovako pozitivno izražava: “Ova je ahdnama kroz cijelo vrijeme osmanlijske vlade u Bosni bila prava *magna charta libertatis* bosanskih franjevaca. Na njezinu su se temelju s narodom u Bosni zadržali, od traženih se poreza branili, te porušene i oštećene crkve podizali i popravljali.”<sup>3</sup>

## 2. Osnivanje Bosne Srebreničke ili Srebrene

Godine 1514. je došlo do podjele Bosanske vikarije na – **Bosnu Srebreničku ili Srebreu i Bosnu Hrvatsku**. Glavni je razlog tome bilo pripadanja franjevaca različitim državama, odnosno carstvima. Oni franjevci koji su bili pod Turcima, prihvaćali su fra Anđelov stav lojalnosti prema novom vladaru, a oni pod kršćanskim vladarima radili su na obrani, protiv turskih osvajanja, i za oslobađanje njihovih zemalja. Razumljivo je stoga da u ovo vrijeme Turci nisu rado gledali da “njihovi” fratri prelaze u zemlje pod kršćanskom vlašću a isto tako teško su podnosili da fratri iz tih krajeva - neprijateljski raspoloženih prema Turcima - dolaze u tursku Bosnu. Ipak, franjevačka Bosanska vikarija bila je jedna cjelina pa je bilo potrebno da se braća mogu po njoj kretati; ako ništa drugo — da “podložnici” mogu doći poglavarima i ovi opet k njima i da mogu održavati barem izborne zborove

<sup>3</sup> Julijan Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, Svjetlost, Sarajevo <sup>2</sup> 1990, I/116.

(kapitule). Da se nekako riješi to neprijatno pitanje, na kapitul u Asizu 1487. odlučeno je da turska Bosna ostane u Vikariji, ali da njezini franjevci dobiju gotovo potpunu autonomiju pa da se njihovi kustosi ponašaju u svojim kustodijama kao vikari. Ako braća iz te turske Bosne ne mogu nekad doći na zajednički zbor (kapitul), neka između sebe izaberu sebi poglavare a oni neka postavljaju gvardijane; vikar čitave Vikarije ne može, bez pristanka uprave tih dviju kustodija, premjestiti nekoga u drugo mjesto. Zabranili su tada (u Asizu) da bilo koji brat radi na odvajanju slobodnog od neslobodnog dijela jedinstvene Bosanske vikarije.

Ali, vremenom se pokazalo da te pogodnosti ne odgovaraju potrebama braće pod turskom vlašću, jer su okršaji između Turaka i kršćana što dalje bili sve češći, pa su oni već 1512. tražili da se odvoje od onih u slobodnim krajevima. To je tada bilo odbijeno, ali kad su oni ponovili g. 1514. svoj zahtjev i obrazložili ga neprestanim ratovanjem dviju strana, pri čemu je još jedan broj samostana pao pod tursku vlast, članovi su se općeg kapitula konačno uvjerali da je odvajanje nužno i korisno. Nastale su tako te godine dvije vikarije od zajedničke Bosanske vikarije: jedna od njih zvat će se Bosna Hrvatska a proteže se na slobodnom području, a druga Bosna Srebrenička ili Bosna Srebrena, pod turskom vlašću. Međutim, ako bi ova ponovo došla pod kršćansku vlast, obje vikarije treba da se ponovo ujedine. Do toga vremena trebalo je čekati još preko 360 godina, a onda više nije ni postojala Bosna-Hrvatska; velik dio njezina područja doći će ubrzo, sa širenjem turske vlasti, pod Bosnu Srebreničku ili Srebrenu.

Bosni Srebreničkoj/Srebrenoj spomenute godine pripali su samostani: Srebrenica, Mačva, Soli, Olovo, Mile/Mileševo, Sutjeska, Visoko, Fojnica, Kreševo, Rama, Konjic, Mostar, Ljubuški, Zaostrog, Makarska, Cetin, Klis, Skradin i Visovac.

Godine 1517. **vikarija Bosna Srebrenička** postaje bulom pape Leona X. "Ite et vos in vineam meam" (29. svibnja 1517.) **provincijom Bosne Srebrene**, kako se naziva i danas<sup>4</sup>.

---

<sup>4</sup> Usp. **Fra Ignacije Gavran**, n. dj., 43-45; **Julijan Jelenić**, n. dj., I/122-123; **Andželko Barun**, Svjedoci i učitelji, Povijest franjevaca Bosne Srebrene, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb 2003. 135-138.

### 3. Prisutnost franjevacu u Srebrenici

Franjevci su u XIV. stoljeću osnovali u Srebrenici svoj samostan. Njegova izgradnja pada u doba organizacije reda u Bosni, a prije svega od 1339. god., kada je osnovana Bosanska vikarija. Središte vikarije se svakako nalazilo u blizini državnog centra - dakle negdje u srednjoj Bosni, možda u samostanu Sv. Nikole u Milima ili Mileševu (današnjim Arnautovićima) kod Visokog, ili u nekom drugom obližnjem samostanu, kao što je Kraljeva Sutjeska.<sup>5</sup>

Prvu vijest o postojanju franjevačke crkve u Srebrenici imamo iz 1378. godine u popisu kod Bartola Pizanskog. O izgledu te prvobitne građevine nemamo, međutim, nekih bližih podataka. Sredinom XV. stoljeća ova crkva je bila ili ruševna ili premalena za svoje prilike, pa su 5. svibnja 1453. god. zastupnici srebreničkog samostana sklopili pred dubrovačkim notarom ugovor sa tri dubrovačka klesara koji su se obavezali da će otići u Srebrenicu i tamo sagraditi vapnicu, a zatim zidati crkvu i sve drugo što im naredi tamošnji gvardijan i ostali redovnici. Plaća im je iznosila 4 dukata na mjesec, a posao je trebao da traje 3 mjeseca, s tim što se u nedjelju i blagdane neće raditi. Ukoliko bude potrebe, klesari mogu ostati u radnom odnosu i duže. Jedan od majstora bio je "smarator", tj. on je samo lomio kamen, dok su druga dvojica bili "petrarii", tj. klesari.

Srebrenički samostan javlja se kao naručilac građevina još i 1504. god., dakle u doba kada je ovaj kraj bio već preko 40 godina u vlasti Turaka. Tri dubrovačka klesara obavezala su se koncem travnja 1504. god. da će otići u Srebrenicu i tu, za potrebe samostana, "klesati finije i prostije kamenje, zidati lukove, nadsvođavati, oblikovati lijepo izrađene prozore i vrata, te zidati zidove, dobro ispunjene i čvrsto utemeljene, uz jamstvo od 10 godina". Zidari su se pogodili za plaću od 5 i pol dukata mjesečno, uz besplatan stan i hranu.

Franjevački samostan u Srebrenici postao je poznat i po tome što ga je prilikom osvajanja Bosne posjetio sam sultan Mehmed Fatih i tada mu poklonio "srebreni lakat", očito neki relikvijar porijeklom iz Dalmacije. Taj relikvijar stajao je u prostoriji u kojoj je, vjerojatno, i izvršen poklon - u blagovaonici. Kao dar od čovjeka koga su se srebrenički fratri više bojali no što bi ga poštivali, on nije nikada smatran posvećenim predmetom, pa

<sup>5</sup> Usp. **Juraj Kujundžić**, Srednjovjekovne crkve u Srebrenici, u: Dobri Pastir, Sarajevo 1968. 236-242; **Julijan Jelenić**, n. dj., I/37.

tako nije ni dospio u crkvu. Međutim, "srebreni lakat sultana Fatiha" bio je u XVI. i XVII. stoljeću predmet znatiželje i kod muslimana, koji su rado navraćali u samostan da bi ga pogledali. To je doprinosilo ugledu samostana, iako je bio na teret članovima kuće koji su zbog toga bili često poremećeni u svom dnevnom životu.

Fatih je i inače bio naklonjen srebreničkim franjevcima u želji da mu oni osiguraju proizvodnju srebra. Sultan Bajazid II. obnovio je 3. siječnja 1499. god. Fatihov ferman po kojemu je srebreničkim franjevcima bilo dozvoljeno da u Srebrenicu dovode katolike rudare. Možda je i bilo nekog efekta u tom smislu, jer 1504. god. vidimo kako se zgrada samostana dograđuje i popravlja, a po riječima fra Franje iz Varadina (1679), taj posao stajao ih je mnogo novaca. No to su bili i posljednji zamašniji poslovi na samostanu i crkvi Sv. Marije u Srebrenici.

O izgledu crkve imamo samo sumarne izvještaje. Tako fra Pavao iz Rovinja kaže 1640. god. da je crkva "stara i tamna", a biskup Ogramić - Olovčić (1675) navodi da se u crkvi nalazi 5 oltara. Fra Franjo iz Varadina tvrdi (1679) da je crkva u Srebrenici "dosta veličanstvena, sa prostim samostanom" . . . kojega je, prema njemu, sagradio kralj Stjepan Tvrtko.

Samostan je opisao fra Pavao iz Rovinja (1640). Prema njemu je samostan ležao u pol varoši, jedno mu je krilo bilo presvođeno, a u svemu je bilo 12 sobica "dosta kukavnih i neopskrbljenih" tako da nisu imale ni postelje. Fra Pavao je prenoćivao u blagovaonici koja je bila okrenuta prema rijeci, pa je tako on uživao svjež zrak. Spavao je na slami.

Samostan je imao nedaleko od varoši prilično prostrano imanje (prema opisu fra Pavla iz Rovinja), no zadnji računi samostana iz 1676-1681. god., sačuvani do danas u Fojnici, govore o priličnoj oskudici pred samu njegovu propast.

Stanovništvo je postepeno opadalo. Poslovi sa rudnikom srebra su zamirali, pa se tako postepeno i smanjivao broj vjernika. Fra Franjo Visočanin našao je koncem XVI. stoljeća u Srebrenici 400 katolika i u samostanu 6 franjevac. Početkom XVII. stoljeća tu je još samo 379 katolika. Fra Pavao iz Rovinja ne navodi (1640) broj zatečenih vjernika, ali kaže da je stanovništvo lijepo živjelo a uglednije katoličke obitelji došle su da ga pozdrave. Biskup Ogramić zatekao je u Srebrenici (između 1672. i 1675.) 150 vjernika i 4 franjevca. To je, ujedno, i posljednji spomen o srebreničkom samostanu i župi. Građevine i ljude progutale su nesretne prilike 1686. godine nakon



Bečkog rata, kada je ubijen gvardijan fra Luka Kreševljak, katolici su prognani, a katoličke crkve srušene. Ali, bosanski su franjevci sačuvali sve do danas s pijetetom titulu svoje provincije kao - **Bosne Srebrene/Srebreničke**.

#### 4. Arheološka nalazišta franjevačkih crkava u Srebrenici

Na lokalitetu Klisa u Srebrenici postoje i danas tragovi dvaju objekata, očitio crkve i samostana. Prema tim tragovima, crkva Sv. Marije pokazuje nam se kao četvrtasta dvorana sa pravokutnim korom (svetištem). Dužina zgrade iznosi oko 17 metara, širina lađe 8 metara, a kora oko 5 metara. Na južnom dijelu ruševina crkve sagrađena je oko 1955. god. stambena zgrada, pa su tako dalja istraživanja onemogućena. Drugi detalji o crkvi ostali su nepoznati.<sup>6</sup>

Zgrada samostana, za oko 4 metra odmaknuta prema jugu (ili je međuprostor činio neki hodnik), pokazuje nam se kao građevina sa dužinom jedne strane 17, a druge 14 metara. Bila je, dakle, nešto izdužena prema jugu, sa osnovom - kako se čini - na oblik ključa. U krilu koje je gledalo prema rijeci, nalazila se i blagovaonica u kojoj je 1640. god. odsjeo vizitator provincije fra Pavao iz Rovinja. Ne može se danas više ustanoviti koji je dio bio 1504. god. presvođavan, kako nam je to ostalo zabilježeno u dubrovačkom arhivu. Suvremeni opisi govore da je to bila jednostavna građevina, što je znak da su čak i radovi, izvedeni za skupe novce 1504. godine, bili namijenjeni racionalnoj adaptaciji više nego umjetničkom obogaćivanju samog objekta. Uostalom, arheološka istraživanja na lokalitetu Klisa svakako bi pružila još poneki odgovor na pitanja koja nas ovdje zanimaju.

Nevezano za ostatke građevina, nas bi još zanimala i sudbina relikvijara što ga je samostanu poklonio sultan Mehmed el Fatih. Kamo je, dakle, dospjela imovina samostana koja je, eventualno, preostala poslije njegovog razaranja 1686. godine? Jedino što znamo, to je činjenica da je nekoliko stranica ekonomskog dnevnika dospjela u samostan u Fojnicu. Putovi nas, prema tome, vode onamo gdje je u narednom vremenu, u XVIII. i XIX. stoljeću, najčešće rezidirao redovnički i crkveni starješina za Bosnu i Hercegovinu.

Postojale su također još dvije druge crkve za koje su podaci manje sigurni. Za jednu od njih znamo da je bila posvećena sv. Nikoli, zaštitniku

<sup>6</sup> Usp. **Juraj Kujundžić**, n. m., 240-241.

putnika i trgovaca. Njena gradnja spominje se 1394. godine. Osim toga u dubrovačkom arhivu sačuvana je uspomena na još jednu gradnju crkve čiji nam patron nije poznat. Možda se tada radilo o rekonstrukciji franjevačke crkve koja je mogla nastradati u nemirima 1411. godine. Vrlo je vjerojatno da je dubrovačka crkva Sv. Nikole ostala do danas sačuvana u zidovima današnje Bijele džamije u Srebrenici. U njoj se danas, naime, vide dijelovi lađe jedne crkve kojoj je odsječeno svetište i preinačeno zapadno pročelje. Dvorana, kako je danas sačuvana, je pravokutnog oblika sa po dva pilastra na dužnim stranama koji prerastaju u oštro zasvedena pojačanja svoda. Sam svod je također gotički oštro zasveden. Okvir ulaza izgrađen je u tursko doba. Parterni dio munare čini se kao da je stara gradnja, iako ne ostavlja utisak da je to građevina istovremena sa crkvom. Mihrab se nalazi u istočnoj polovini jugoistočnog zida koji je naknadno izgrađen, i čija debljina iznosi gotovo polovinu debljine starih zidova. Postavljanje mihraba izvan osovine dvorane uvjetovano je kiblom, tj. propisom o orijentaciji molitvenog pravca, kome dvorana inače nije u potpunosti odgovarala. Zidovi počivaju na soklu koji je za 15 cm deblji od zida, a pod jugoistočnim zidom za 46 cm. U bočnim zidovima vide se tragovi oštro zasvedenih prozora koji su zazidani. Istom kosinom kojom pada prema stranama, svod se spušta i prema zapadnom, pročelnom, zidu. Njegova padina prema začelnom, jugoistočnom, zidu samo se malo vidi, jer je dvorana na tom mjestu naknadno pregradnjom skraćena. Nije nam poznato kako je ta dvorana završavala prema jugoistoku. Svakako bismo na spojnim mjestima začelnog zida i bočnih zidova mogli očekivati još jedan par pilastara, koji su, vjerojatno prilikom pregradnje, porušeni.

Bijela džamija je 1935. god. proširena za još jednu dvoranu pa je tako njen vanjski izgled znatno preinačen, a munara se našla u sredini pročelja. Džamija još nosi i naziv "Hadži-Skenderova džamija", valjda po ličnosti prema kojoj i pripadajuća mahala nosi ime.

Svod u Bijeloj džamiji odaje primorsko građevinarstvo, što ne treba da iznenađuje kada vidimo da su i za crkvu Sv. Marije traženi majstori u Dubrovniku, a pretpostavljamo da se podatak iz 1394. godine svakako može da odnosi na ovu građevinu.

Građevinski materijal samostana i crkve Sv. Marije očito je raznesen, pa je pomalo čudno što se nigdje u zidovima okolnih zgrada ne vide uzidana spolija koja bi upućivala na porijeklo sa ovih građevina. Na mjesto starog i časnog samostana upućuje nas danas samo naziv lokaliteta Klisa koji potječe

od latinsko-grčkog pojma "ecclesia-ekklissi".

### 5. Spomen-crkvica Svete Marije u Srebrenici

Godine 1991., u povodu 700. obljetnice dolaska franjevaca u Bosnu (1291-1991.), dovršena je izgradnja spomen-crkvice Svete Marije upravo na mjestu prvotne crkve i samostana Svete Marije na starom lokalitetu Klisa u Srebrenici.<sup>7</sup> Za gradnju ove crkvice planove je naručivala, poslove vodila i sve troškove isključivo snosila uprava franjevačke provincije Bosne Srebrene/Srebreničke. Na ovom je lokalitetu bio drevni franjevački samostan, jedan od pet najstarijih u Bosni koje spominje Bartol Pizanski god. 1375.

Autor projekta arhitekture i interijera crkvice, te vanjskog uređenja je Alma Simić, arhitektica iz Sarajeva.

Nova je crkvica smještena na jednom slobodnom prostoru kompleksa između zapadnog i južnog perimetralnog zida. Za vrijeme prošlog rata u BiH (1992-1995.) crkvica nije srušena, ali je bila potpuno devastirana i s velikim oštećenjima unutra i izvana. Po svom prvotnom konceptu, crkvica je potpuno suvremena građevina s blago naglašenim vertikalizmom. Sužena ulazna fasada potpuno je zatvorena, kao i dvije bočne, koje se šire prema devetočlanoj poligonalnoj staklenoj fasadi, orijentiranoj prema arheološkim zidinama.

I danas stoji natpis, malo oštećen, nad ulaznim vratima crkvice: "U jubilarnoj 700-toj obljetnici dolaska franjevaca u Bosnu podigoše franjevci Bosne Srebrene 1291 – 1991."

U unutrašnjosti crkvice, iznad ulaza, smješten je kor (galerija) kojim se povećava korisni prostor crkvice, a u isto vrijeme smanjivanjem visine na tom mjestu kor akcentira prostor oltara. Namještaj crkvice sastojao se od oltarske menze, nekoliko klupa i plakara, bio je posebno dizajniran i izveden u elegantnoj kombinaciji hrastova i orahova drveta, kao i drvene obloge konstruktivnim gredama raščlanjenog kosog stropa. Posebnu zanimljivost ove crkvice predstavljala je koloristička obrada staklenih površina (staklena ispuna na ogradi kora i velike staklene površine fasade). Na koru je na crnoj podlozi bio postavljen franjevački grb i predmeti iz prirode, opjevani u Pjesmi stvorenja sv. Franje Asiškog (sunce, mjesec, zvijezde, voda, vatra, zrak).

<sup>7</sup> Usp. **Spomen-crkvica Svete Marije u Srebrenici**, u: Bosna Srebrena, 3/1991., 201-203 (AB/AS).

Srednje polje staklenoga poligona bilo je posvećeno Gospi, a na drugima je bio dat simbolički prikaz sedam sakramenata koji okružuju križ. Sve ove površine, ukomponirane s posebnim osvjetljenjem, davale su ovom prostoru uz dostojanstveno simboličko značenje i posebnu vedrinu, a mjestimično sagledavanje arheoloških zidova iz 15. stoljeća stvaralo je vizualno i misaono jedinstvo staroga i novoga. Uređenje kompleksa obuhvaćalo je i polaganje staza i zelenih površina, kao i postavljanje ogradnih zidova i kapije na kojoj su se mogli pročitati osnovni podaci o ovom objektu. Sve je to uništeno tokom prošlog rata.

Međutim, nakon rata je crkvice Svete Marije skromno obnovljena i danas služi za okupljanje preostalih 20 do 30 vjernika katolika, čuvajući uspomenu i potičući nadu u bolji život svih ljudi u Srebrenici.

### Abstract

My intention in this review is to indicate the place and role of Srebrenica in the history of the Franciscan community in Bosnia, which acquired its name from this type and retains it to this day: **Bosna Srebrena**, (in Latin, the town is called *Argentaria*, the Franciscan Province *Bosnia Argentina*, also meaning *Silver*). To this end I shall set out a brief historical study, from the arrival of the Franciscans in Bosnia (1), the founding of *Bosnia Argentina* (2), the Franciscan presence in Srebrenica (3), the archaeological sites of Franciscan churches in Srebrenica (4), and the construction of today's memorial church of St Mary in Srebrenica (5). I have made liberal use of the findings of others who have written about the Franciscan community in Srebrenica, and conclude with a bibliography to enable readers to check the views presented and to encourage further research into this fascinating and topical subject, for the history not only of Srebrenica, but of Bosnia and Herzegovina as a whole.

### Izvori i literatura

1. Barun A., Svjedoci i učitelji, Povijest franjevacu Bosne Srebrene, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb 2003.
2. Božić J. D., Bosna Srebrena ili samostan sv. Marije u Podrinju, Novi prijatelj Bosne I, Senj 1888., str. 3-5.

3. Ćirković S., Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964.
4. Filipović N., Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, u Godišnjak ANUBiH, Sarajevo 7/1970. str. 141 ss.
5. Fisković C., Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947. str. 101.
6. Fisković C., Dubrovački i primorski graditelji XIII-XVI stoljeća u Srbiji, Bosni. i Hercegovini, Peristol 5, Zagreb 1962.
7. Gavran I., Suputnici bosanske povijesti, Svjetlo riječi, Sarajevo 1990.
8. Gonzaga F., De origine Seraphicae religionis, Rim 1587. 44.
9. Horvat K., Novi. historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH XXI, Sarajevo 1909.
10. Jelenić J., Spomenici kulturnog rada franjevaca 1437-1878. Starine Jugosl. Akademije XXXVI, Zagreb 1918. str. 147.
11. Jelenić J., Kultura i bosanski franjevci, Svjetlost, Sarajevo <sup>2</sup>1990.
12. Kovačević D., Dubrovački zanatlije u srednjovjekovnoj Srebrenici, Godišnjak Istor. društva BiH, Sarajevo 1966. str. 25-45.
13. Kujundžić J., Srednjovjekovne crkve u Srebrenici, u: Dobri Pastir, Sarajevo 1968.
14. Mandić D., Autentičnost Ahdname, u: Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. III-IV. Rim 1971.
15. Mikolji V., Zadnji računi manastira srebreničkog, Franjevački vjesnik XLVI/12, Sarajevo 1939. str. 395-405.
16. M(ilobar) F., Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve pol. XVII st., Glasnik Zemaljskog muzeja BiH XVI, Sarajevo 1904. str. 254.
17. Šabanović H.: Turski dokumenti o Bosni iz 2. polovice XV. st., u: Istorijsko-pravni zbornik, Sarajevo 2/1949. str. 177 ss; 199-200.
18. Vukanović T., Srebrenica u srednjem veku, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH NSI, Sarajevo 1946. str. 51-80.